

VALDAS SELENIS

Vilniaus pedagoginis universitetas

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS (1918–1940 m.) ISTORIKŲ IDEOLOGINĖS PAŽIŪROS

The Ideological Creeds of Historians in 1918–1940's Lithuania

SUMMARY

From 1918–1940 Only a few Lithuanian historians were involved in politics. The most influential figures were prime minister Augustinas Voldemaras, diplomats Petras Klimas and Juozas Purickis. Their active political work interrupted their work in the academic field. The most prominent ‚left-winger‘ was the jurist and ex-social-democrat, Augustinas Janulaitis; the most prominent ‚right-winger‘ was Zenonas Ivinskis. We could count about 16 historians which were engaged in politics for a briefer times. The ideological creeds of the historians had some influence in the ‚historical field‘, especially in scholar polemics and in choices of academic strategy. Most Lithuanian historians avoided the ‚political field‘, because they thought that politics affected the objectivity of historical studies.

SANTRAUKA

Autorius straipsnyje siekia atskleisti ne istorikų teorines metodologines orientacijas, bet jų santykį su ideologinėmis pažiūromis, arba, kitaip tariant, Nepriklausomo Lietuvos (1918–1940) istorikų santykį su politika. Anot Zenono Ivinskio: „Istorikas yra ne tik atitinkamos socialinės grupės narys, ateinąs į mokslą su tam tikrais prietaisais, kurie ir geriausiom pastangom neleidžia būti absoliučiai objektyviu, bet jis yra taip pat savo laiko vaikas ir tam tikros pasaulėžiūros atstovas.“¹ Šiame kontekste keliami klausimai: ar daug istorikų tiesiogiai dalyvavo politiniame nepriklausomos Lietuvos gyvenime, kurie laikėsi „kairiųjų“ ar „dešiniųjų“ ideologinių pažiūrų, taip pat ar atsispindėjo šios pažiūros tuometiniame istorijos moksle. Antai prieškarinėje ir Antrojo pasaulinio karo metų Švedijoje vyko akademinė kova tarp kairiųjų liberaliųjų ir dešiniųjų nacionalistinių pažiūrų istorikų. Šią problemą nagrinėjęs švedų istorikas H. Gunnariussonas teigia, kad pastarieji galėjo net daryti įtaką nacionalinei politikai.² Lietuvoje, nors ir mažesniu mastu, taip pat pastebima trintis tarp „kairiųjų“ ir „dešiniųjų“ pažiūrų istorikų.

RAKTAŽODŽIAI: ideologija, Vytauto Didžiojo universitetas, Adolfas Šapoka, Zenonas Ivinskis, istorijos mokslas.
KEY WORDS: ideology, Vytautas Magnus university, Adolfas Šapoka, Zenonas Ivinskis.

IVADAS

Ideologija – tai idėjų, įsitikinimų, požiūrių sistema, būdinga tam tikrai socialinei grupei, politiniam sluoksniui, meno kryptčiai ar srovei. Ji gali būti suprantama kaip su konkrečiomis vertybėmis bei veiklos normomis susijusių idėjų sistema, kaip konkretiems individams ar jų grupėms būdinga pažiūrų ir idėjų sistema (pasaulėžiūra). Būdingiausias ideologijos – liberalizmas, konservatizmas, socializmas.³ Ideologijos sąvoką galima naudoti įvairiuose kontekstuose, tačiau dažniausiai ji turi politinę prasmę.⁴

Nepriklausomos Lietuvos valstybės tarp dviejų pasaulinių karų gyvavimo du dešimtmečius istorijos moksle vyko metodologinis persiorientavimas iš Simono Daukanto ir Jono Basanavičiaus pragmatinio-didaktinio romantizmo į pozityvizmą. Tai Lietuvos istorikų teorinių ir metodologinių paieškų metas.⁵ Metodologinėms ir ideologinėms istorikų pažiūroms tuo metu buvo būdingas

modernus pliuralizmas.⁶ Šalia dar jaučiamų romantizmo apraiškų ir išigalinčio pozityvizmo, egzistavo ir istorinio materializmo, prancūziškų istorijos mokymų įtakos istorijos mokslui. Žymiausias postmodernistas amerikiečių istorikas Haydenas White'as ideologinę potekstę mato pačiuose istorikų tekstuose, kuri gali būti anarchizmo, konservatizmo, radikalizmo, liberalizmo taktikos, formuojančios jų rašymo stilių.⁷

Specialios šiai temai skirtos istoriografijos nėra, todėl užuominų reikėjo ieškoti atskirų, savo pažiūras dažniau reflektavusių istorikų (A. Janulaičio, Ivinskio, V. Trumpos, P. Štuopio ir kitų) straipsniuose, nepriklausomos Lietuvos ir išeivijos periodinėje spaudoje. Vientisos šaltinių bazės taip pat nėra. Tik kartais istorikai apie politinę priklausomybę, politines pažiūras užsimindavo autobiografijose, laiškuose ir atsiminimuose.

ISTORIKAI – POLITIKAI

Vertėtų paminėti istorikus, kurie daugiau žinomi savo politine, negu moksline veikla.⁸ Žymiausias jų – Augustinas Voldemaras, kuris nuo 1918 m. lapkričio 11 d. ėjo ministro pirmininko pareigas Lietuvos Taryboje, nuo 1926 m. gruodžio 7 d. iki 1929 m. lapkričio buvo Lietuvos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras. Anot Vinco Trumpos, 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas nutraukė jo akademinę karjerą, nors Lietuvos universitetas (toliau –

LU), kol Voldemaras ten dirbo, turėjo neeilinį profesorių ir mokslininką, o jo, kaip politiko, vaidmuo nebuvo labai sėkmingas.⁹ Tačiau yra pagrindo manyti, kad įvyko atvirkščiai – „išstūmimas“ iš „istorijos lauko“ Voldemarą „sugrąžino“ į politiką.

Voldemaro atvejis įdomus tuo, jog galima daryti prielaidą, kad jo akademinės karjeros ankstyvą pabaigą nulėmė metodologiniai nesutarimai su kitais universiteto dėstytojais. Voldemaro as-

mens bylos duomenimis, nuo 1926 m. gruodžio 17 d. (po perversmo – V. S. pastaba) jo tarnyba universitete laikoma antraeile, o 1928 m. kovo 28 d. jis laikomas pasišalinusiu iš tarnybos. Voldemaras sugrįžti į universitetą bandė dar 1932–1934 m., tačiau nesėkmingai. Reikėtų pažymėti, kad kartu jis tapo aštriausiu LU (VDU) kritiku. Voldemaras pareiškė, kad estų ministras kartą yra jam sakęs, kad jis kompromituojasi eidamas dirbti į tokį universitetą, kuris esąs tik universiteto parodija. Fakulteto nariai, anot jo, tėra tiktai trukdytojai, o ne pagalbininkai. Fakulteto taryba, kaip matyti, pasinaudojo universiteto regulavimo teikiama galimybe už „universiteto vardo žeminimą spaudoje ar viešose prakalbose“ iškelti Voldemarui drausmės bylą, kuris nuo to laiko tapo „*persona non grata*“ VDU.

Aurelijus Gieda iškėlė įdomią prielaidą, kad Voldemaro ir Jonyno nesutarimų priežastis buvo jų *universitetinio stiliaus* nesuderinamumas, arba galima sakyti, metodologinis lygmuo. Voldemaras pastarąjį istoriką galėjo laikyti smulkmenose ir faktuose paskendusiu pozityvistinio empirizmo atstovu, kuris vargino studentus savo paskaitomis.¹⁰ Reikėtų pažymėti, kad Jonyno paskaitų nemėgo ir J. Jakštas, kurio vėliau nenorėjo leisti dirbti VDU HMF Lietuvos istorijos katedros asistentu. 1923 m. Jakštas buvo pirmakursis studentas. Jonynas pradėjo skaityti paskaitas 1924 m. Tai gi, Voldemaras galėjo išsakyti kritines pastabas dėl Jonyno skaitomo kurso jam tiesiogiai arba per studentus maždaug 1924–1925 m. laikotarpiu. Voldemaras

vienas pirmųjų mėgino įveikti Lietuvos istorikų disciplininių uždarumą, skaitė istorijos metodologijos paskaitas.

Trumpa apgailestavo, kad diplomato kelią vietoj akademinės karjeros pasirinko ir Petras Klimas, kuris galėjo daug nuveikti Lietuvos istorijos mokslo labui, nes „galima ir mažos tautos būti dideliu istoriku, bet beveik visiškai neįmanoma būti mažos tautos dideliu diplomatu“¹¹. Vasario 16-osios Akto signataras Klimas 1923–1925 m. buvo nepaprastasis Lietuvos pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Italijoje, nuo 1925 m. – Prancūzijoje. Juozas Purickis nuo 1918 m. – Lietuvos Valstybės Tarybos narys, 1919 m. – pirmasis Lietuvos atstovas Vokietijoje, 1920 m. išrinktas Steigiamojo Seimo atstovu, nuo 1920 m. birželio 19 d. iki 1921 m. gruodžio 12 d. ėjo užsienio reikalų ministro pareigas. 1926 m. išteisintas „Sacharino“ byloje grįžo į Užsienio reikalų ministeriją ir paskirtas Ekonominio skyriaus direktoriumi, 1927 m. dirbo teisinio administravimo skyriaus direktoriumi. Purickis mąstė ir apie habilitacinio darbo gynimą, tačiau greičiausiai dėl politinės konkurencijos jo mėginimas grįžti į istorijos mokslą nebuvo sėkmingas.¹²

Vienas aktyviausių politikų iki akademinės karjeros pradžios buvo Augustinas Janulaitis. Jo „nepri gulmingos Lietuvos, lietuviškos respublikos“ siekis 1903 m. tapo visos LSDP deklaracija.¹³ 1904 m. jis į lietuvių kalbą išvertė Karlo Marxo ir Friedricho Engelso *Komunistų partijos manifestą*¹⁴, 1919 m. ėjo Užsienio reikalų ministerijos valdytojo pareigas. Janulaitis, kaip vienas buvusių LSDP lyderių, 1922 m. pavasarį vyku-

siaime X LSDP suvažiavime kartu su Steigiamojo Seimo nariu Stasiu Digriu kritikavo šios partijos Centrinio komiteto ir frakcijos Seime veiklą.¹⁵ Kaip tik tuo metu jis autobiografijoje rašė, kad su LSDP jo ryšiai nutrūko ir į politinį gyvenimą jis nesikišęs, jei neminėti Tautų Sąjungai remti draugijos.¹⁶

Povilas Pakarklis buvo tikras politikos „chameleonas“. 1927 m. priklausė Lietuvos krikščionių demokratų partijai (toliau LKDP), 1927–1928 m. – tautininkams. 1929 m. mokytojudamas Panevėžyje tapo uoliu voldemarininku, *Jaunosios Lietuvos* draugijos organizatoriumi, stengėsi įtraukti į organizaciją naujų narių, apsaugoti tautininkus mokytojus nuo karinės tarnybos, rūpinosi spaudos platinimu.¹⁷ 1930 m. suimtas už pamflektą *Ar p. Smetona jaunimui pavyzdys?* ir voldemarininkų atsisaukimų platinimą, 1931 m. nuteistas metus kalėti, tačiau tais pačiais metais paleistas už užstatą. Kaip tik tada prasidėjo ir jo „kairėjimas“¹⁸, nuvedęs jį į kolaboravimą su sovietų okupantais. 1940 m. birželio 17 d. jis paskirtas Lietuvos „liaudies vyriausybės“ teisingumo ministru ir „Liaudies seimo“ deputatu, asmeniškai prižiūrėjo penkių RSFSR įstatymų kodeksų vertimą, pasiūlė Liaudies seime LSSR konstitucijos projektą.

Kaip matyti, itin mažai istorikų priklausė politinėms partijoms. Tačiau ne visi stodavo į jų gretas vedami politinių įsitikinimų. Pavyzdžiui, Povilas Štuopis tapo tautininkų partijos narys, jo žodžiais, vien todėl, kad išsaugotų darbo vietą.¹⁹ Jonas Puzinas priklausė tautininkams, A. Smetona buvo padėjęs jam gauti stipendiją studijoms užsienyje už talkininkavimą rengiant jo raštus²⁰, tačiau, pasak Ivinskio, neoficialiuose pokalbiuose kritikavo autoritarinį režimą.²¹ „Gero-kai pašlijęs“ į tautininkus, nors formaliai jiems nepriklausė, ir A. Šapoka.²²

Šie istorikai savo laiku tiesiogiai dalyvavo Lietuvos politiniame gyvenime, tačiau ideologinės pažiūros kai kuriais atvejais darė įtaką ir jų mokslinei veiklai, atsispindėdavo moksliniuose ir publicistiniuose darbuose. Manychiau, kad ryškiausias „kairiųjų“ ideologinių pažiūrų istorikas Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu buvo Janulaitis, „dešiniųjų“ – Ivinskis. Abu šie istorikai, kurie atstovavo ir skirtingoms mokslininkų kartoms, buvo itin produktyvūs tiek mokslinės, tiek publicistinės spaudos baruose, todėl aiškiausiai išreiškė savo pažiūras. Jie buvo visų ideologinių motyvų veikiamų procesų ne tik Lietuvos istorijos moksle ir akademinėje aplinkoje, bet ir visuomenėje dalyviai.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Zenonas Ivinskis. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar // *LKMA suvažiavimo darbai*, t. III, Roma, 1972, p. 321.
- 2 Håkan Gunneriusson. The Historical Field. The Discipline of History in Sweden from the 1920's to the 1950's. Summary, Det historiska fältet. Svensk historievettenskap från 1920-tal

till 1957. // *Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia* 204. – Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen, 2002, p. 241.

- 3 *Political ideologies. A Reader and Guide*. Ed. M. Festenstein, M. Kenny. – Oxford: University Press, 2005, p. 3.

- ⁴ Leon P. Baradat. *Political ideologies. Their origins and impact*. Sixth edition. – New Jersey, 1997, p. 1.
- ⁵ Povilas Lasinskas. Prieškario Lietuvos istoriografija: metodologinių orientyrų paieška // *Istoriko atsakomybė*. Vilnius, 2002, p. 89.
- ⁶ Aivas Ragauskas. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje // *LKMA metraštis*, t. 19, Vilnius, 2001, p. 69.
- ⁷ Hayden White. *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*. – Vilnius, 2003, p. XIV.
- ⁸ Audronė Janužytė pažymi, kad istorikai J. Basanavičius, M. Biržiška, J. Yčas, A. Janulaitis, I. Jonynas, P. Klimas, J. Purickis, J. Šliūpas ir A. Voldemaras pradėjo mąstyti ir rašyti apie Lietuvos modernios visuomenės ateitį. Istorikai ne tik paskelbė savo idėjų kultūrinėje ar politinėje spaudoje lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbomis, bet ir tiesiogiai dalyvavo Lietuvos valstybės atkūrimo procese. Tuo metu istorikai buvo kartu politikai ir intelektualai, kas, anot Miroslavo Hrocho, Anthony Smitho ir kitų teoretikų buvo dėsninga ir kitoms po Pirmojo pasaulinio karo besikuriančioms tautinėms valstybėms. Žr.: Audronė Janužytė. *Historians' Discussion on Nationalism in the early years of the 20th Century // Baltijos regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija, Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XIV. – Klaipėda, 2007, p. 119–133.
- ⁹ Vincas Trumpa. *Apie žmones ir laiką*. – Vilnius, 2001, p. 360.
- ¹⁰ Aurelijus Gieda. Filosofinės istorikų nekaltybės įveikos modusai // *Inter-studia Humanitatis/ – Šiauliai*: Šiaulių universitetas, 2007, nr. 4, p. 176.
- ¹¹ Vincas Trumpa. *Apie žmones ir laiką*, p. 378.
- ¹² Valdas Selenis. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 66.
- ¹³ Gintaras Mitrulevičius. Lietuvos socialdemokratų iki Steigiamojo Seimo // *Socialdemokratų Lietuvos Respublikos seimuose*. – Vilnius, 2006, p. 28.
- ¹⁴ Ten pat, p. 32.
- ¹⁵ Gintaras Mitrulevičius. Digrys Stasys // *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. – Vilnius, 2006, p. 133.
- ¹⁶ A. Janulaičio autobiografija. // *LCVA*, f. 391, ap. 7, b. 2056, l. 25.
- ¹⁷ Valdas Selenis. Povilas Pakarklis: kontroversiška asmenybė // *Voruta*, 2002, Nr. 24 (522), p. 4.
- ¹⁸ P. Pakarklio autobiografijos juodraščiai, 1954 m. // *LMAB RS*, f. 129–56, l. 1.
- ¹⁹ Valdas Selenis. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, p. 104.
- ²⁰ Algirdas Girininkas. Joną Puziną prisimenant (1905–1978) // *Baltų archeologija*, 1995, Nr. 3, p. 13.
- ²¹ Z. Ivinskio dienoraštis. // *LNB RS*, f. 29–14, l. 122, p. 180.
- ²² Ten pat. // *LNB RS*, f. 29–14, l. 126, p. 185.

B. d.